

національно-державницьких акцентів, відтворення старих шкідливих міфологем), може суттєво реформувати систему навчання й дати плідні для національно-державних інтересів наслідки.

Й доки ми не подолаємо, зокрема, в науковому та освітанському середовищі, деструктивного спадку неправди, напівправди й замовчувань щодо української історії, в тому числі її проблемних релігійно-церковних сторінок, доти в наших нащадків буде відтворюватися суперечливе сприйняття шляху власної нації серед сусідніх, а економічні, політичні й навіть культурні мотиви європейського вектору будуть підважуватися такими “духовними”, що начебто вказують протилежний напрямок зв'язку.

Жалко-Титаренко В., Лісовський А., Рудий Б.

НЕОБХІДНІСТЬ ВНЕСЕННЯ РЕАЦІОНІСТИЧНИХ ІДЕЙ ДО ПІДРУЧНИКІВ

Який стосунок креаціонізму до релігії? Ані креаціонізм, ані еволюціонізм не має безпосереднього стосунку до релігії, слугуючи лише підґрунтям для підсилення чи послаблення позицій релігії. Розбудова релігії на цій підставці є зовсім окремою річчю. Тому не можна закидати прихильникам реформування підручників „намагання замаскованого запровадження релігії в свідомість учнів”, бо тоді симетричне можна закидати прихильникам *нереформування* — „намагання замаскованого запровадження атеїзму в свідомість учнів”.

Велика відповідальність за правильне висвітлення головного світоглядного питання. У школах ми розповідаємо дітям лише про успіхи сучасної науки та не розповідаємо про її помилки. Нам властиво дещо перебільшувати значення й можливості науки і замовчувати її обмеженість, замовчувати питання, на які вона не має відповідей. Це спричинює формування у дітей образу такої собі “тітоньки Науки” (з великої літери), яка усе знає, скрізь побувала (і в минулому, і в майбутньому) і на будь-яке питання (навіть про виникнення життя, походження Землі та Всесвіту) має 100%-во достовірну відповідь, з якою не погодиться хіба що упереджена або вузьколоба людина.

Якщо після закінчення школи людина вступить до університету, де вивчаються природничі науки, то незабаром вона зрозуміє, що

насправді все є не зовсім таким або зовсім не таким, як її навчали. Ця людина побачить, що не на всі питання наука спроможна відповісти сьогодні, та що є певні питання, на які вона в принципі неспроможна відповісти. А що буде, якщо вона (ця людина) не вступить до подібного університету?

Тому ми мусимо бути дуже обережними щодо навчальної програми, адже уявлення про **походження світу є центральним світоглядним питанням**. Мусимо стежити за тим, аби підручники адекватно відображали швидкий розвиток науки, й програма змінювалася відповідно до нових відкриттів і фактів. А. Гітлер якось сказав: “Дозвольте мені контролювати підручники, і я зможу контролювати країну...”. Те, якою Україна буде завтра, залежить від того, як ми виховаємо нове покоління сьогодні.

Пропонуючи увазі дітей лише одну з гіпотез (еволюційну), ми в такий спосіб **робимо за них вибір**, який повинні зробити вони самі.

Хиби сучасних підручників щодо проблеми походження. Виклад питання походження світу у теперішніх підручниках є вкрай однобічним. Грубо кажучи, червоною ниткою скрізь проведено думку, що люди колись були мавпами, мавпи — ящірками, ті — амебами, амеби — камінцями в океані, самі ж камінці виникли з водню, який, нарешті, виник з вакууму. Причому, ця думка подається не як *гіпотеза*, а як *наукові дані*, — а авторитет науки є беззаперечним. Таким чином, авторитет науки в питаннях Устрою світу використовується для виправдання *дискусійних ідей* у питаннях Походження цього устрою.

Отже, підручники містять хиби у питаннях, що стосуються питань походження і розвитку життя на Землі. Ці хиби можна розбити на дві групи: відверто неправдивого характеру та спекулятивно-необ'єктивного (однобічного) характеру. До першої групи, наприклад, відносяться: подача еволюційної концепції в якості *теорії* замість *гіпотези*; наведення різноманітних витворів *уяви* (а не *наукових фактів*) — зображень „первісного плазуна”, „первісного ссавця”, „первісного птаха”, динозавра в „напів-пір'ї”, „мавпо-людини”, „людського стада”, різноманітних „схем родоводу людини (Парапитек...)”; вивчення давно спростованих „законів” (*біогенетичний закон Геккеля*); згадування „зябер” у людських зародків; твердження на зразок „Латимерія існувала 300-400 млн. р. тому, мала легені, могла дихати атмосферним киснем” і т.і.

До другої групи відносяться, наприклад: „Пір'я... виникло з рогових лусочок... плазунів”, „Ласти перетворилися на кінцівки”, „Кінцівки цих тварин перетворилися на ласти”, „І такий апарат

[мовленнєвий] сформувався в процесі еволюції людини”, „Друга сигнальна система... створила можливість абстрактного мислення”, „Найдавніша людина дуже відрізнялась від сучасної і нагадувала мавп”, „Знадобилося мільйон років, аби людина навчилася...”, „Вік Землі становить 5 млрд. років”, „Океани називають колискою життя”, „Первинні живі організми виникли 3,5 млрд. р. тому”, концепція *Геохронологічної послідовності епох*, „Загальне підняття території відбулося в неогені. ...Подібна до сучасної природна зональність з'явилася наприкінці неогену”, „Ландшафти України формувалися протягом антропогенного періоду” „...Сотні млн. р. тому... закінчилася ера рептилій, а їх місце посіли птахи і ссавці”, „Сучасне своє положення Антарктида зайняла 65 млн. р. тому”.

Слід наголосити, що усі еволюційні ідеї (не лише вищенаведені сумнівні моменти), **подаються** без супровідних пояснень „Так вважають учені-еволюціоністи”, але **як єдине розумово прийнятне тлумачення**.

Слід розрізнити два види наук: науки про повторювані події і явища, які перевіряються (*природничі науки*), та науки про неповторювані поодинокі події минулого (*історичні науки*). Якщо для першого виду науки можна казати про правдивість/хибність якоїсь гіпотези, то для другого — лише про більшу/меншу обґрунтованість гіпотези.

Але в сучасних українських підручниках ці дві речі (види науки) часто не розрізняються. Візьмімо, приміром, підручник з біології. У його структурі дуже „витонченим” способом одне виявляється вплетеним в інше, так що, вивчаючи *устрій* організмів (який є безсумнівним), Ви непомітно засвоюєте й еволюційне *походження* цього устрою (**яке є дуже сумнівним**). Так позанаукові постулати, суб'єктивні інтерпретації окремої групи вчених — а саме, вчених-еволюціоністів — безпідставно прищеплюються *всім* учням.

В ідеалі, про давнє минуле в підручниках мусять міститися лише впевнено встановлені відомості. Гіпотези про появу живого й неживого світу до таких відомостей не відносяться. Тому потрібно подавати ці гіпотези **надзвичайно виважено й об'єктивно, бо Походження є ключовим світоглядним питанням**.

Величезна кількість видатних вчених відстоювала і відстоює ідею створеності світу якимсь надлюдським інтелектом. Серед них: Галілей, Коперник, Кеплер, Декарт, Ляйбніц, Бойль, Ньютон, Ейлер, Паскаль, Ломоносов, Вольт, Ампер, Ерстед, Берцеліус, Фарадей, Максвелл, Ліней, Кельвін, Пастер, ле Шательє, Стено, Кюв'є, Вірхов, Мендель, Бекерель, Планк, Ейнштейн, Комптон тощо. — У підручниках чомусь не розповідається про них та про їхні висловлювання з цього приводу.

Напевно тому, що така інформація підірвала б віру учнів у насаджуване вульгарно-матеріалістичне вчення.

Цей погляд (вчення) на сутність та походження світу був започаткований Енгельсом, Марксом, Леніним, які базувались на давно застарілому рівні науки XIX століття („діалектичний матеріалізм”). Насправді ж діалектичність заперечує однобічність, тому не може бути ані діалектичного матеріалізму, ані діалектичного ідеалізму, а лише діалектичний підхід до розгляду світу. **Держава робить помилку, якщо стає на бік першого чи другого.**

Порівняння наукової сили креаційної та еволюційної гіпотез. У чому сутність креаційної гіпотези? — Креаційна гіпотеза (інша назва — *ідея Розумного задуму*) вирішує проблему походження живого й неживого світу в термінах створення якимсь Інтелектом. Зокрема, в ділянці походження живого світу ця гіпотеза виглядає так: усі існуючі (й вимерлі) організми походять від “основних типів” живих істот, які були створені надприродним способом. Створені види одразу ж були прекрасно організовані й наділені здатністю до певної варіабельності в рамках визначених границь [Юнкер Р., Шерер З. История происхождения и развития жизни. — СПб, 1997]. Відмінність між еволюційною та креаційною гіпотезами полягає у тому, що еволюціоністи *виключають* можливість надприродного, тоді як креаціоністи таку можливість *допускають*, і визнають, коли без цього пояснення стає абсурдним.

Важливо зазначити, що еволюційне вчення в ділянці походження живого світу спирається на три постулати, й два з них мусять прийматися **на віру** (*виникнення життя з неорганічної матерії та переростання багатьох невеличких змін в одну величезну зміну*), а третій носить **дискусійний характер** (*дуже великий вік Землі*). Створеність основних типів живих організмів — найбільш адекватне пояснення їхнього походження.

Якщо ж еволюційне вчення ґрунтується на досить сумнівних постулатах, й т.зв. докази (макро)еволюції можуть бути пояснені також і з позицій креаційної моделі, то тоді обидві моделі є **однаковою мірою** науковими чи ненауковими. Обидві мають право на існування як гіпотези походження й розвитку життя на Землі. Вибір між ними нехай кожен робить сам особисто, спираючись вже не на наукові, а на філософські і т.п. орієнтири.

Спроби реформування підручників. Нещодавно десятеро українських науковців, половина з яких має докторські ступені, звернулися до Міністра освіти України з проханням переглянути підручники щодо висвітлення проблеми походження світу (

Creaz.nm.ru/zvern-fulltext.htm). Підготовкою підручників займається Міністерство освіти та академії наук України (насамперед, НАНУ та АПНУ), й абсолютну більшість в їхньому керівництві складають „матеріалісти доби комунізму”. Як свідчить відповідь з Міністерства освіти на зазначене звернення, вони є у питанні Походження „глухою стіною”. Неважко показати, що відповідь обходить головні моменти, порушені у зверненні, тобто є відповіддю **не по суті**, та показати неправдивість заяви „учнів вже знайомлять та передбачено вивчення різних гіпотез”. Під словами „учнів вже знайомлять” Міністерство освіти має на увазі три речення про креаціонізм у підручнику з біології, в останньому з яких, до того ж, міститься слово „догма”. Якби зараз викладався лише креаціонізм, а на еволюціонізм відводилися лише три речення + слово „догма”, то текст Міністерства годився б і до такої, оберненої ситуації. Виходило б, що усе гаразд, не зважаючи на те, в якому обсязі та вигляді що вивчається. **Працівники Міністерства переводять питання кардинальної ваги в площину гумору.**

На нашу думку, є два виходи з ситуації, що склалася зі структурою та змістом підручників. Перший: можна зробити предмет (насамперед, біології) винятково інформативним предметом, тобто, викладати його у вигляді лише „науки про устрій”, не висуваючи гіпотез про походження цього устрою. Другий: викладати „науку про устрій” + висувати гіпотези щодо походження цього устрою, — але вже у світлі **обох** гіпотез (еволюційної та креаційної), надаючи можливість кожному учню **зробити свій вибір**. Факт мусить викладатися як факт, а гіпотеза — як гіпотеза. Якщо факти вкладаються в кілька гіпотез, то мусять наводитися всі вони, без замовчування чи навішування ярликів „догма”.

Ми готові представити у підручниках наукове обґрунтування ідеї Створення і показати, що наукові факти набагато ліпше вписуються в креаційну модель, аніж еволюційну. Давайте відмовимося від одностороннього (виключно еволюційного) тлумачення Походження. Дозвольте нам мати **рівне представництво** з еволюціоністами при укладанні підручників. Давайте виправимо помилки у підручниках і видалимо „факти”, які науковий світ вже давно спростував, та адекватно представимо альтернативні тлумачення цих самих фактів. Не приховуймо дискусійності деяких питань.

Ось, як міг би виглядати в загальних рисах підручник з біології: 1. Майже всю книжку відводимо під опис *устрою* організмів. 2) Наприкінці подаємо розділ, присвячений спробі пояснити *походження устрою* організмів. При цьому, перша половина його — в **еволюціоністичному** ключі, тобто, у вигляді гіпотетичної реконструкції подій за схемою „Одне

виростало з іншого, простішого”, а друга — в **креаціоністичному**, тобто, ті ж самі факти зовсім в іншому ракурсі: „У цьому простежується блискучий задум, і це не могло з’явитися саме собою, і отут тенденція є зворотною до самоускладнення”.

Подібним чином й усі інші підручники, в яких зачіпається проблема Походження, мусять містити принаймні **два, а не одне** гіпотетичне тлумачення походження життя, людини та Всесвіту. Зокрема, підручник з давньої історії людства та підручник з астрономії.

У підручнику з географії в еволюційній частині біля кожного твердження обов’язково мусить зазначатися міра надійності твердження та перелічуватися усі ті замовчувані („еволюційно неблагонадійні”) оцінки, які дають набагато менший вік планети Земля, геологічних структур та викопних предметів. Про „геологічну колону” мусить бути відверто сказано, що у пропонованому учням вигляді вона ніколи ніде не існувала, окрім як у голові, та, що 80-85% земного суходолу не містять бодай трьох (з понад десяти) геологічних періодів у правильній послідовності. Мусить вказуватися, що швидка *катастрофічна* модель походження геологічних „періодів” та покладів органічного палива значно краще описує факти.

Мусить згадуватися проблема колоподібності аргументації при визначенні віку: вік геологічного пласту оцінюють за каталогічним віком супутньої органічної скам’янілості, а вік скам’янілості — за еволюційно-каталогічним віком пласту, в якому ту знайдено, — в обох випадках майже ніколи не звертаючись до безпосереднього абсолютного датування. Біля оцінок віку „4,5 млрд. років” мусить зазначатися похибка „100-10000000%”, згадуватися проблема невідомості вихідних концентрацій ізотопів та хиткість інших положень методів, вказуватися, що іноді методи дають навіть „зворотний вік”. Мусять згадуватися дані найпоширенішого з радіометричних методів датування за вуглецем C^{14} , які в абсолютній своїй більшості свідчать про малий вік (< 7 тис. років) *органічних* предметів (метод взагалі не видає цифри більш від 50 тис. років). І взагалі мусить не замовчуватися, що з поміж понад 100 радіометричних методів, для публіки згадують лише ті, які спроможні дати „еволюційно потрібний” вік, і лише ту частину датувань за цими методами (а спектр значень у них широченний), яка є „серйозною”.

Як видно, цілісне бачення побудови „правильних” підручників, тобто таких, які не матимуть хиб попередників, є. Ми, прихильники ідеї Розумного задуму, **здатні без сторонньої допомоги розробити окремі підручники насамперед, з біології**. (Бо тут можна спертися на вже існуючі аналоги підручників за кордоном — у Німеччині, Росії, США

тощо.) Але хотілося б аби у реформуванні підручників були задіяні обидва ідейні табори — еволюціоністи та креаціоністи.

Максимальна об'єктивність і виваженість суджень і тлумачень у підручниках виведе нашу освіту на якісно новий рівень, зобразить перед молоддю реальний стан справ у науці й філософії, дозволить дітям визначити для себе проблемні теми, теми для роздумів. Нехай молоді люди сприймають питання Походження відкритим, нехай створюють дискусійні мінігрупи чи мініконференції для обговорення цього питання. Нехай обидва боки змагаються у більшій аргументованості своєї позиції. — Чи ж не це відповідає духові змін та свободи, яким повіяло у нашій країні?

Підсумки

Підручники потрібно змінювати. Наданням виключної переваги еволюційній парадигмі **порушуються 4 статті Конституції України**: гарантоване право кожній людині на вільний розвиток своєї особистості (ст. 18), на свободу думки і слова (ст. 29), на свободу совісті і релігії (ст. 30), на освіту (ст. 48). Людина повинна розвиватися вільно, маючи право на вибір при формуванні свого світогляду.

Конче потрібне **широке обговорення цього питання**, бо походження світу є центральним світоглядним питанням, і тут одне діло подавати гіпотези науки з *чітким зазначенням* слабкості цих гіпотез, а зовсім інше — *без такого зазначення* й з прихованою думкою, що це єдиний правильний напрям думок.

КОНЦЕПЦІЯ ЗМІСТУ НАВЧАЛЬНИХ КУРСІВ ДУХОВНО-ЕТИЧНОГО СПРЯМУВАННЯ (ПРОЕКТ) (Підготовлено комісією Міносвіти під керівництвом І. Беха)

Процес відродження незалежної демократичної України з її прагненням увійти повноправним членом у світову цивілізацію передбачає всебічне втілення в суспільне та індивідуальне життя цивілізаційних основ життєустрою на основі гуманістичних принципів, цінностей та норм. На важливе значення філософії і методології освіти у формуванні свідомості молодого покоління не тільки на основі наукового осмислення дійсності та матеріальної реалізації відповідного світоставлення, але й на більш високому духовно-моральному рівні з

пріоритетом загальнолюдських цінностей наголошується у державній програмі “Назустріч людям”. В її завдання входить подолання не тільки соціально-економічної, але й духовно-моральної кризи, перетворення українського суспільства в розвинену цивілізовану націю.

I. Проблема духовно-моральної кризи українського суспільства

Стан духовної культури і моралі суспільства як в цілому світі, так і в Україні, викликає занепокоєння. Деградація усталених духовних цінностей внаслідок прагматизації життя, пропаганди насилля, нехтування правовими, моральними, соціальними нормами виросли до масштабів глобальної соціальної проблеми. В Україні йде важкий і тривалий процес визрівання нового типу духовності. Він обтяжений міжконфесійними конфліктами, сплесками антидуховності. Ідеологічний вакуум, що утворився від витіснення попередніх ідеологічних цінностей, заповнюється сурогатами.

Відсутність міцних навичок конструктивного спілкування, загальних принципів розуміння сутності найпростіших соціальних процесів і явищ призводить до конфліктів, стресових ситуацій, неадекватної соціальної поведінки, і як кінцевий підсумок – “втеча від реальності” в алкоголізм, наркоманію, віртуальне комп'ютерне середовище.

За останні десятиліття зруйнувались традиційні для українців переконання в необхідності дбати про репутацію чесної людини, якій довіряють. З метою матеріального життєвого успіху як кінцевої мети пропагується далеко не гуманні засоби, а духовні чесноти стали втрачати свою дієвість. Це роз'єднало недовірою людей, сприяло загальній кризі моральності.

Сучасна психологія вважає джерелом мотивації вчинків людини, її поведінки, систему та ієрархію внутрішніх цінностей. У психічно здорової людини дана система має три рівні, на нижчому з яких – особисті та матеріальні цінності (власні потреби, розваги, задоволення, побут), на другому – культурні цінності (мистецтво, наука, загальнонародні надбання, правопорядок, самовираз), на третьому, вищому – духовні цінності (ідеали, смисло-ціннісні настанови, обов'язок перед суспільством).

Соціальні умови, що нав'язують меркантильність і цинізм, сприяють деформації системи цінностей у досить великої кількості населення України. На нижчий рівень опускаються любов, сім'я, культурні цінності, а на вищий виходять матеріальні цінності, власні потреби, розваги та задоволення.

Серйозну проблему складає інститут сучасної сім'ї. Діти і підлітки, які виростають у соціально і педагогічно некомпетентних батьків, відрізняються заниженою самооцінкою, страждають від самотності, часто стають жертвами агресивності, несприйняття ровесниками, що утруднює їх особистісний розвиток.

Хаотична інформація, часто заснована на нижчих інстинктах, створення віртуальної реальності засобами кіно, відео, комп'ютерних ігор заважають адаптації дітей до оточення без втрати власної гідності і адекватного сприйняття світу.

Загальноосвітня школа не дає дитині в повній мірі можливості системної поінформованості про її саму та зв'язки з оточуючими людьми, не вчить аналізувати свою поведінку і коригувати її у відповідності з моральними нормами, які встановило і виконує все прогресивне людство, діяти свідомо, відповідально і безпечно для себе і спільноти.

2. Стан викладання навчальних курсів духовно-етичного спрямування.

Освіта в Україні законодавчо є світською, громадянською. Вона забезпечує свободу совісті, гарантує вільне світоглядне самовизначення для кожної особистості, займає позицію, нейтральну як до релігій, так і до атеїзму. Закон України "Про свободу совісті та релігійні організації" (ст.6) не допускає обмеження на включення результатів наукових досліджень до загальноосвітніх програм за ознакою відповідності чи невідповідності положенням будь-якої релігії чи атеїзму.

Після 80-річної практично атеїстичної позиції української освіти відношення до сакрального світу в її філософії і змісті почало змінюватися. Стало ясно, що для цілісного світогляду сучасної людини необхідна орієнтація в релігійній сфері, знаходження в ній духовних цінностей культурно-виховного значення. Створено факультети релігієзнавства та богослов'я у вищих навчальних закладах. В педагогічних вищих навчальних закладах викладаються навчальні курси релігієзнавства, етики релігії.

В якості духовної основи виховання в загальноосвітніх навчальних закладах України експериментально випробовувалось декілька варіантів – Вальдорфська школа, школа Живого етики, космологічні духовні напрямки.

З 1992 року у школах Львівщини, Тернопільщини, Івано-Франківщини був уведений експериментальний навчальний предмет "Основи християнської моралі". Факультативний навчальний курс

"Християнська етика" з 1998 року в порядку експерименту викладають в загальноосвітніх школах Західного регіону України за програмою університету Острозька академія. Підготовку кадрів для цього курсу здійснюють обласні інститути післядипломної освіти педагогічних працівників.

Соціологічні дослідження, проведені в 2003-2005 роках у 13 навчальних закладах середньої освіти м.Запоріжжя в ході моніторингу за впровадженням курсу "Основи православної культури", дали позитивні результати щодо відношення дітей та їх батьків до формування у дітей позитивних якостей і необхідності викладання курсу. Виявлено і недоліки у методиці викладання.

Протягом 2000-2005 років різноманітні програми з основ християнської етики і культури впроваджуються практично в усіх регіонах України завдяки ініціативі церков. Однак, через відсутність загальнодержавного концептуального підходу до вирішення проблеми духовно-морального виховання громадян України намітилися тенденції саме до релігійного змісту цих програм на противагу культурологічному, що передбачається світським характером освіти, вивчення "Біблії" як церковно-релігійного підґрунтя, а не пам'ятки культури, проведення обрядів, що законодавчо, як і релігійна освіта, дозволяється тільки в приміщеннях, що належать церкві.

Проблеми морального виховання обговорювались на науково-практичних конференціях, організованих МОН України: "Морально-етичне виховання школярів у системі громадянської освіти і виховання" (листопад 2001 року, м. Івано-Франківськ) та "Цінності християнської культури як фактор морально-етичного формування особистості" (жовтень 2002 року, м. Київ). Схваливши "Концептуальні засади формування духовної особистості на основі християнських моральних цінностей", остання виробила конкретні і аргументовані рекомендації, щодо розвитку освіти, суспільної діяльності, роботи з батьками, організації та проведення культурних заходів.

З метою формування у дітей та молоді високоморальних якостей, патріотичної та громадянської свідомості, ціннісних орієнтирів на засадах традиційних національних цінностей українського народу створюються варіативні програми "Історія релігій", Основи християнської етики і культури", "Основи релігієзнавства", курси морально-етичного змісту в позашкільній освіті.

Академія педагогічних наук України розробила методичні рекомендації "Формування духовної культури особистості на основі християнських моральних цінностей в освітніх закладах України" (2003

р.), за якими досягнення цієї мети покладається на позашкільні освітні заклади, клуби, бібліотеки, музеї, дитячі та юнацькі організації, об'єднання батьків.

1. Понятійний апарат, принципи побудови навчальних курсів духовно-етичного спрямування.

XXI століття ООН назвало “Століттям людини”. Його початок відзначається посиленням прагнень людей в усьому світі створити більш справедливе суспільство. Формується нове ставлення людини до світу, до себе, усвідомлення необхідності гуманізації суспільного життя, посилення відповідальності людини за свої дії. Людина перетворюється на реального суб'єкта свого життя. В цьому сенсі перед освітою постає задача не лише інформаційного розвитку випускника навчального закладу, але й закладання соціальних та духовно-етичних засад його подальшого життєвого шляху.

Стратегія сучасної освіти України виходить з положень Конвенції ООН про права дитини, Декларації прав дитини (20.11.1959 р.), принципи 7 та 10 якої стверджують, що дитині “має надаватися освіта, яка сприяла б її загальному культурному розвитку і завдяки якій вона могла б на основі рівності можливостей розвинути свої здібності і особисте мислення, а також усвідомлення моральної і соціальної відповідальності, і стати корисним членом суспільства”.

В західних країнах, де за законом церкви надають право здійснювати релігійне виховання та навчання у державних школах, іде злиття клерикальної та світської освіти. У Франції, Канаді, США державна школа відокремлена від релігії, і релігійна освіта функціонує лише в недільних школах та на позашкільних заходах.

Європейський вибір напрямку розвитку української нації має орієнтацію на розвиток вільної і морально відповідальної особистості. Для реалізації процесу такого формування необхідні навчальні програми загальнопедагогічного, громадянського, загальноосвітньо-культурологічно-виховного напрямку. Вони мають навчати молоде покоління брати за основу своєї життєвої позиції і дій духовні моральні цінності, які є основою гуманістичних цінностей.

Сучасна освіта має ґрунтуватися на парадигмі “людина культури”, якій близькі історичні і культурні традиції, у якій сформовані культурні цінності, устремління до моральності, краси, вищих духовних засад.

В зв'язку з новизною для світської педагогіки і дискусійністю тем, які розглядаються в даній концепції, наводиться перелік понять, щодо

яких існує багато неоднозначних визначень, без претензії на універсальність.

Поняття “*культура*” поліаспектне, має різний зміст - як то:

- культура сучасної загальнолюдської цивілізації;
- культура релігій з конкретними відгалуженнями для кожного окремого культу;
- культура як мистецьке поняття;
- культура поліетнічної нації, об'єднаної державою – національна;
- культура окремого етносу ;
- культура окремих спільнот та прошарків;
- індивідуальна культура як ступінь інтелектуальності, вихованості і соціальної адаптованості;
- культура життя людини XXI століття як міра її гуманізації, цивілізованості, відповідності загальнолюдським цінностям і нормам. Вона має включати моральні настанови з усіх цих різновидів культури.

Гуманізм - це відродження духовності, національної культури, абсолютної цінності життя людини, її блага, принципів справедливості та людяності як норми людських взаємин.

Гуманізація – визволення свідомості від догм тоталітарного, авторитарного мислення, ствердження системи гуманістичних цінностей.

Гуманістичні цінності – це соціальні можливості для кожної людини розвиватися як духовно-моральна особистість, маючи права на реалізацію своїх здібностей та самовдосконалення.

Духовність – це культурна спрямованість особистості – її життєві інтереси, переконання, погляди, ідеали, світогляд, ставлення до життя, до інших людей, до своїх обов'язків і до самого себе. У духовності інтегруються емоціональні та інтелектуальні можливості особистості, які виражаються у творчій діяльності, ціннісних орієнтаціях і моральних установках.

Мораль – це система поглядів і уявлень, норм і оцінок, що регулюють поведінку людей. Поняття духовності та моралі органічно переплітаються між собою. В людині вони стосуються мислення, почуттів, волі, що зумовлюють позицію та поведінку особистості.

Етика – це система норм моральної поведінки людей, їх обов'язків по відношенню до суспільства.

Особистість – суспільна істота, яка вільно та відповідально визначає свою позицію серед інших, здатна до свідомих соціальних дій; орієнтується у своїй життєдіяльності на прийняття суспільних цінностей.

Моральність – об'єктивована мораль, діяльність особистості, що мотивується моральними ідеалами, переконаннями, принципами.

В українській народній культурі дотичним до поняття “мораль” є поняття “совість” як внутрішня інстанція для перевірки власних намірів і вчинків. За допомогою совісті людина робить вибір між Добром і Злом.

Свобода совісті – право кожної людини вільно вибирати світський чи релігійний світогляд. Законодавство України забороняє нав'язування якихось обов'язкових переконань, релігії, так само як і розпалювання міжрелігійної ворожнечі й ненависті чи образу почуттів громадян. Встановлення будь-яких переваг або обмежень однієї релігії, віросповідання чи релігійної організації щодо інших не допускається. Державна система освіти в Україні відокремлена від церкви (релігійних організацій), має світський характер

Пріоритетом державної програми “Назустріч людям” є **віра** – поняття багатозначне, воно вміщує і віру в Бога, і віру людей в себе, в свої сили.

Віра як філософське поняття – це найважливіший феномен внутрішнього духовного світу людини, основою якого є безпосереднє сприйняття індивідуальною свідомістю тих чи інших норм і цінностей життя як безумовно істинних.

Віра є персоніфікованою щодо того, хто вірить, і того, кому довіряють. Вона є центральною світоглядною позицією і водночас психологічною установкою на прийняття тверджень, ідей, позицій і рішучість їх дотримуватись.

Віра зміцнює силу духу, надає рішучості, збільшує реальні можливості людини. Людина не може жити без віри. В решті решт, віра означає небажання особистості змиритися з існуючим станом речей, спонукає її змінювати світ.

Почуття **довір'я** до себе, до людей і до світу є наріжним каменем здорової особистості. Довір'я неможливе без **чесності** як основи суспільної моралі, принципового переконання в ній кожного члена суспільства.

Віра в об'єктивне існування вищих за людину сил і цінностей є основою **релігії**.

Сакральне – (від латинської *sacrum* – священне) те, що належить Богу. Тотожне вірі, надії і любові, його “органом” є людське серце.

Дух – філософське поняття, яке означає ідеальне, нетілесне начало на відміну від матеріального., легко проходить всюди і так само легко уходить за будь-яку межу; тому він здатен доходити до вершин світобудови (тобто бути досконалим), творить будь-яку граничну цілісність і привносить у кожне окреме наявне буття переживання сенсу

Церква, релігійна організація – добровільне об'єднання віруючих для проведення обрядовості релігійного культу. Церкві властива жорстко фіксована система віровчення і культу; ієрархічний принцип управління; поділ на клір – професійних служителів культу, і мирян – рядових віруючих.

Релігієзнавство – наука про суть, розвиток і поширення релігій, про духовний розвиток людства.

Толерантність – світоглядна нейтральність, попередження зіткнень і антагонізму на світоглядному підґрунті в демократичному суспільстві, де плюралізм світоглядів – необхідна умова діалогу і співробітництва вільних особистостей.

Християнство – найпоширеніша в Україні і в світі релігія, яка об'єктом віри має Ісуса Христа, боголюдину, моральні заповіді якого дві тисячі років є основою гуманістичного виховання і соціальної етики, від Різдва якого в наш час ведеться відлік років нової, християнської, ери. Історія його життя, Вознесіння і Воскресіння подається в Новому Завіті “Біблії”, або Святого Письма, яку протягом тисячоліть вивчають в усіх країнах світу, черпаючи в ній основи педагогіки.

Душа – сукупність психічних і моральних якостей людини, що складають її внутрішній світ.

2. Мета, завдання та стратегії викладання навчальних курсів духовно-етичного спрямування.

Метою введення в загальноосвітні навчальні заклади навчальних курсів “Етика релігій”, “Основи християнської етики”, “Християнська етика” є ознайомлення дітей та молоді з історичним шляхом постійних пошуків людиною духовних цінностей. Найбільше уваги надається пізнанню духовно-етичних засад християнства.

Враховуючи, що духовні і світські навчальні заклади мають різну специфікацію змісту і мети освіти, статус і підпорядкування, необхідно мати на увазі, що навчальні курси “Основи християнської етики”, “Християнська етика” не є комплексом відправ релігійного культу для воцерковлених віруючих, і тому не повинні мати відношення до конкретних християнських конфесій. Віра в даному контексті розглядається як особистісно орієнтована програма духовно-морального

виховання майбутніх громадян України на прикладі історичних духовних цінностей та традицій, пов'язаних з найбільш поширеною в Україні християнською етикою.

Навчальний курс “Етика віри” створено для вирішення проблеми здатності дітей та молоді включатися до соціального життя, адаптуватись у ньому, створювати позитивний тип відносин. Школярі засвоюватимуть соціальні, психологічні і духовно-моральні основи сучасного життя людини в їх зв'язку з розвитком духовно-етичної культури людських спільнот на протязі історії, яка збереглася шляхом передавання з покоління в покоління звичаїв, традицій, релігійних культів, священних текстів.

Метою і завданням навчального курсу “Етика віри” є виховання висококультурної людини, яка володіє знаннями про рушійні сили людської діяльності, досвідом етичних відносин, має позитивний духовно-моральний потенціал і життєтворчу компетенцію. Така особистість на прикладах справжньої духовності народів, що історично населяли територію України і склали її духовне ядро, має бути патріотом України з дієвою громадянською позицією.

Курс “Духовна культура сім'ї” як складова “Батьківської просвіти” має на меті компенсувати досить поширену педагогічну некомпетентність батьків, навчити їх на основі духовно-етичних засад створювати в сім'ї сприятливі умови для розвитку дитини як особистості.

3. Методологічні засади, підходи, принципи, критерії побудови навчальних курсів духовно-етичного спрямування.

Методологічною основою викладання навчальних курсів є державна орієнтація на виховання в українській школі всебічно і гармонійно розвинутих особистостей з патріотичною громадянською позицією, європейським світоглядом, соціально, етично, духовно та культурно підготовлених до активного творчого життя, самореалізації та виконання обов'язків. Цьому сприяє гуманістична модель освіти, доповнена Національною програмою виховання дітей та учнівської молоді в Україні.

Методологічним підґрунтям є системно-діяльнісний та особистісно орієнтований підходи до побудови змісту курсів духовно-етичного спрямування.

Діяльнісний підхід має на увазі активне дійове засвоєння учнями тематики уроків з реальним формуванням власного

свідомого ставлення до життя, високого рівня саморозвитку, моральної, соціальної і психологічної зрілості.

Особистісно орієнтований підхід признає дитину як найвищу цінність, яка користується своїми громадянськими правами і свідомо приймає суспільні обов'язки. У педагогічному плані даний підхід передбачає розуміння, прийняття, визнання дитини як вільної і відповідальної особистості.

Основними принципами викладання навчальних курсів духовно-етичного спрямування мають бути:

- **принцип доступності** знань, адаптація філософської, соціологічної, психологічної, релігійної інформації до змісту основних предметів і віку дитини чи підлітка;
- **принцип національної спрямованості і патріотизму** – формування у дітей та учнівської молоді гордості і відповідальності за свою державу і націю, шанування історії і культури українського народу;
- **принцип гуманізації** - відношення до підростаючої особистості як до вищої цінності, врахування її вікових та індивідуальних особливостей і потреб, стимулювання свідомого ставлення до своєї поведінки, діяльності, життєвих виборів на основі духовно-етичних засад;
- **принцип наступності та практичної цілеспрямованості** передбачає наступність у реалізації змісту і завдань навчальних курсів та орієнтацію на практичне втілення засвоєних духовно-етичних засад як мотивацій життєтворчої особистості;
- **принцип інтегративності** – поєднання теоретичних знань з різних галузей суспільних наук, психології, педагогіки, народознавства, релігієзнавства та синтез теоретичних і практичних знань в цілісну систему;
- **принцип плюралізму** уможливує варіативність авторських програм з урахуванням вікових, регіональних, соціальних та релігійних особливостей дітей та їх сімей;
- **принцип культуровідповідності** – процес формування культури життя особистості шляхом творчого засвоєння учнями загальнокультурних надбань з історії людства, в тому числі з культури релігій;
- **принцип особистісної орієнтації** враховує неповторність психічних особливостей кожної дитини, потребує індивідуального підходу до освітнього процесу;

- **принцип полікультурності** передбачає інтегрованість української культури у європейський та світовий простір, створення для цього необхідних передумов; формування у дітей та учнівської молоді відкритості, толерантного ставлення до ідей, цінностей, відмінних від національних, до культури, мистецтва, вірування інших народів; здатності диференціювати спільне й відмінне в різних культурах, сприймати українську культуру як невід'ємну складову культури загальнолюдської;
- **принцип соціальної відповідності** обумовлює необхідність узгодженості змісту і методів навчальних курсів реальній соціальній ситуації, в якій передбачається формування у школярів готовності до розв'язання життєвих проблем;
- **принцип превентивності** означає надання знань для профілактики негативних проявів поведінки дітей та учнівської молоді, вироблення імунітету до негативних впливів соціального середовища;
- **принцип життєвої смислотворчої самодіяльності** передбачає процес становлення особистості як творця і проектувальника свого життя, який уміє приймати самостійні рішення і нести за них відповідальність, повноцінно жити й активно діяти у динамічних життєвих умовах, постійно самовдосконалюватися, адекватно і гнучко реагувати на соціальні зміни;
- **принцип свободи совісті** обумовлює можливість вибору серед світських навчальних курсів такого, що більше відповідає світоглядним переконанням учнів та їх батьків.

Принципи взаємопов'язані між собою і складають систему побудови навчальних курсів та методів їх викладання.

4. Суб'єкти спільної діяльності та цільові групи, які беруть участь у викладанні навчальних курсів духовно-етичного спрямування.

Суб'єктами спільної діяльності, які беруть участь у викладанні навчальних курсів духовно-етичного спрямування, є:

Департамент середньої та дошкільної освіти МОН України.

Спеціальна комісія з вироблення змісту навчальних курсів з етики віри та релігієзнавства.

Науково-методичний центр середньої освіти МОН України.

Управління (відділи) освіти і науки обласних (міських, районних, районних у місті) державних адміністрацій.

Органи місцевого самоврядування та самоорганізації населення, батьківська громада.

Науково-дослідні інститути АПН України та НАН України.

Навчальні заклади різних типів та рівнів акредитації.

Обласні інститути післядипломної освіти педагогічних працівників.

Позашкільні освітні заклади, дитячі та молодіжні громадські організації, благодійні фонди, соціальні служби для молоді.

Музеї, бібліотеки.

Церкви, релігійні організації.

Засоби масової інформації.

Основною метою суб'єктів спільної діяльності є консолідація і координація зусиль для вироблення спільної толерантної позиції щодо сучасного змісту програм і навчально-методичних матеріалів навчальних курсів, їх вікової приналежності, пошук шляхів законодавчо виважених методів донесення до учнів і студентів навчальних закладів світської освіти духовно-етичних засад світових і національних релігій як основи загальнолюдських цінностей без релігійної обмеженості світогляду і непримиримості, фанатизму, догматизму та консервативності.

У рамках Концепції доцільно виділяти такі цільові групи: учні загальноосвітніх та вихованці позашкільних навчальних закладів, учнівська та студентська молодь; вчителі, класні керівники, шкільні психологи, соціальні педагоги; викладачі усіх типів та рівнів акредитації; представники церков та релігійних організацій.

6. Зміст, форми і методи навчальних курсів.

Навчальні курси “Основи християнської етики”, “Християнська етика” мають своїм змістом ознайомлення учнів початкової і старшої школи з основами християнства, його духовними та культурно-історичними цінностями, морально-етичними нормами життя християн.

Обов'язковою умовою викладання є шанобливе ставлення до релігійних вірувань будь-якої конфесії і розуміння різниці між світською поінформованістю щодо основ християнської етики і культовими відправами, які законодавчо є справою безпосередньо церков в їх приміщеннях. Курси викладаються за вибором і за згоди

батьків.

Основою змісту навчального курсу “Етика віри” для учнів основної школи є ознайомлення дитини з етико-психологічними, соціальними і філософсько-світоглядними категоріями, що утворюють взаємопов’язану систему підготовки до соціального життя. Другим етапом є свідоме формування світоглядного простору і власної позиції на основі духовно-етичних норм та ідеалів. Третім етапом є створення внутрішнього світу особистості, її свідомої життєтворчості, позитивного стилю життя. Ключовим є порівняння росту духовності особистості з еволюцією свідомості, культури і духовності людини в історичному плані. За основу беруться звичаї, вірування і релігії народів, що населяли територію України.

Зміст курсу поділено на чотири блоки:

- “Віра в людей”. Людина серед людей (для учнів 5 класу) - про положення людини в матеріальному оточуючому світі і засоби спілкування з ним; про поняття і категорії, що становлять суть людини; про структуру соціального оточення; про етику гуманних відносин в соціумі;
- “Віра в себе”. Людина – особистість (для учнів 6 класу) – про пізнання рис характеру і якостей людини, її взаємовідносин з іншими; про вироблення навичок самопізнання, самоконтролю; про формування власної поведінки; про становлення особистості;
- “Віра в Бога”. Духовність людини (для учнів 7 класу) – про духовні пошуки людини протягом історії; про вірування та звичаї, що збереглися в традиціях українського народу; про духовно-етичні основи християнства;
- “Віра в життя”. Філософія життя (для учнів 8-9 класу) – про закони життя і смерті; про самовдосконалення особистості; про формування власного світогляду; про створення власної творчої позиції у філософії життя; про культуру життєтворчості.

Зміст курсу учні мають сприймати на рівні свідомості та самосвідомості, без будь-якого зовнішнього тиску.

Основою діяльнісної методики викладання курсів “Основи християнської етики”, “Християнська етика”, “Етика віри” є діалог. Особистісно орієнтована взаємодія, співпраця вчителя з учнями допоможуть кожному учню ставати більш впевненим і здатним

справлятися з труднощами, вірно оцінювати світ і вести себе більш відповідально.

Доброзичливе обговорення проблемних ситуацій, позитивних прикладів з літератури, Святого Письма, з життя сучасників, екскурсії до храмів, музеїв, перегляд кіно- та відеофільмів, репродукцій картин на біблійну тематику, прослуховування духовної музики, рольові ігри, дискусії, організація свят і виставок творчих доробків учнів – це далеко не повний перелік можливих форм застосування при викладанні навчальних курсів духовно-етичного спрямування. Учні можуть самостійно готувати реферати, працюючи з літературою з етнографії, історії, історії культури, археології, порівнюючи історичні і біблійні події з сучасністю.

Важливим є формування у батьківської громадскості позитивного сприйняття отриманих учнями знань, спільної організації з батьками святкових заходів і обговорень.

Надзвичайно важливою є постать учителя, який викладатиме курс духовно-етичного спрямування. Він має бути людиною з позитивним складом характеру, доброзичливим і щирим, уособлюючи, а не декларуючи загальнолюдські морально-етичні цінності.

Навчальний курс “Основи релігієзнавства” розрахований на учнів старшої школи за вибором. Курс “Релігієзнавство” з більш поглибленим вивченням релігій може бути впроваджений у вищих навчальних закладах I-IV рівнів акредитації, так само як курс “Етика релігій” і можливі інші, і потребує вивчення рекомендованої літератури.

Курс “Духовна культура сім’ї”, що розрахований на викладання в системі “Батьківська просвіта”, передбачає своїм змістом духовно-етичні настанови для батьків, християнські та загальнолюдські цінності в їх ієрархії, інформацію з психології, педагогіки, соціології для вдосконалення життєтворчої компетентності батьків, їх соціальної адаптованості і вміння створити умови психологічного комфорту в сім’ї.

Управління та функції діяльності з впровадження навчальних курсів духовно етичного спрямування.

Управління діяльністю з впровадження курсів духовно-етичного спрямування здійснюється на основі нормативно-правової бази та за умови науково-методичного та кадрового забезпечення на рівні:

- управлінсь (відділів, секторів) виховної роботи органів

державного управління, на які покладається контроль за діяльністю підвідомчих структур у частині виконання діючого законодавства України, відповідних Указів і Доручень Президента України, постанов Кабінету Міністрів України;

- органів освіти у співпраці з органами місцевого самоврядування та органів самоорганізації населення на всіх рівнях управління, на які покладається управління процесом навчання та контроль за змістом і методами викладання навчальних курсів;
- навчальних закладів різних типів та рівнів акредитації МОН України.

8. Система підготовки кадрів до здійснення процесу викладання курсів духовно-етичного спрямування.

В системі підготовки кадрів на першому етапі організації процесу викладання використовується потенціал філософських, богословських та релігієзнавчих факультетів вищих навчальних закладів.

Основною базою підготовки вчителів для викладання курсів духовно-етичного спрямування є система обласних інститутів післядипломної підготовки педагогічних працівників.

За умов створення відповідного навчально-методичного забезпечення можливо є самоосвіта вчителів, що взагалі сприятиме підвищенню їхнього загальнокультурного рівня.

Забезпечення умов та очікувані результати реалізації

Концепції змісту навчальних курсів духовно-етичного спрямування.

Викладання курсів духовно-етичного спрямування здійснюється за умов:

- нормативно-правового забезпечення реалізації Концепції, що регулюється відповідними нормативними актами: законами України, указами та дорученнями Президента України, постановами Верховної Ради та Кабінету Міністрів України, відповідними наказами Міністерства освіти та науки України, рішеннями органів місцевого самоврядування;
- розробки і впровадження навчальних програм з основ християнської етики, етики віри та релігієзнавства у

загальноосвітніх, професійно-технічних, позашкільних, вищих навчальних закладах незалежно від їх форм власності і відомчого підпорядкування;

- забезпечення реалізації цих, а також варіативних авторських програм за допомогою високоякісних підручників, посібників, технічних засобів навчання й наочного дидактичного матеріалу;
- організації та науково-методичного забезпечення діяльності базових навчальних закладів з підготовки педагогічних кадрів для викладання навчальних курсів духовно-етичного спрямування;
- організації науково-теоретичного та практичного вивчення результатів викладання авчальних курсів духовно-етичного спрямування;
- активного використання засобів масової інформації для обговорення і розповсюдження новітніх теоретичних та практичних розробок, досвіду вчителів-новаторів та експериментаторів.

Очікуваним результатом реалізації Концепції є реальне підвищення духовно-морального рівня підростаючого молодого покоління на основі гуманістичних загальнолюдських цінностей, формування міцної системи мотивації, світоглядних позицій та культури життя у дітей, молоді та їх батьків, становлення української нації як суспільства духовно здорових особистостей з високим рівнем моральних якостей, творчих і відповідальних, ерудованих і гуманних, з високою культурою спілкування, активних громадян і патріотів держави Україна.

Авторський колектив проекту у складі:

Бех І.Д., директор Інституту проблем виховання АПН України, доктор психологічних наук, дійсний член АПН України; Завалевський Ю.І., директор Науково-методичного центру середньої освіти МОН України, кандидат педагогічних наук; Кириленко С.В., зав. відділу виховної роботи та захисту прав дітей НМЦ середньої освіти МОН України, кандидат педагогічних наук; Команєва О.О., зав. сектору захисту прав дітей НМЦ середньої освіти МОН України, кандидат геол.-мін. наук; Косарева Н.І., перший заступник директора НМЦ середньої освіти МОН України